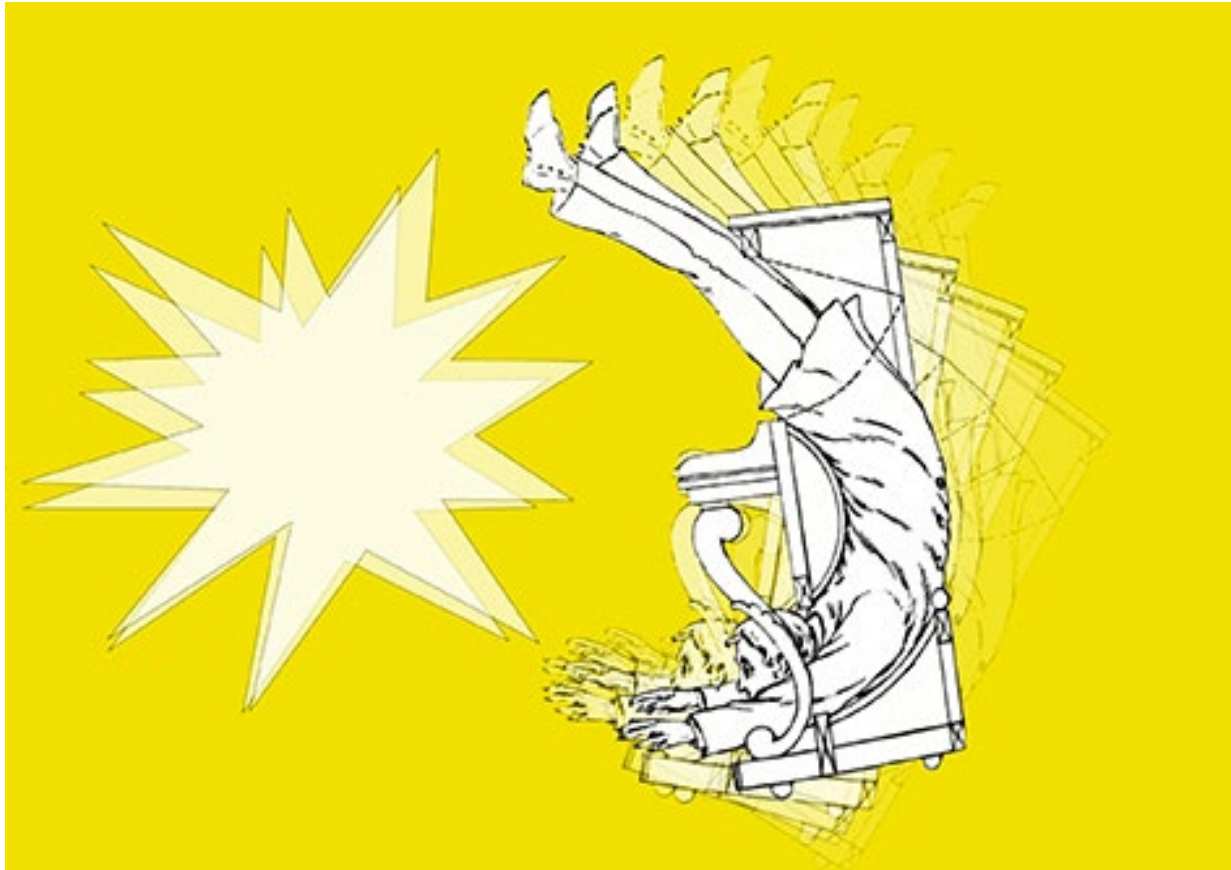

RUUKKU Taiteellisen tutkimuksen kausijulkaisu
Studies in Artistic Research
Tidskrift för konstnärlig forskning

Numero 11 (2019)

HOW TO DO THINGS WITH PER- FORMANCE

Puheenvuoro
ruukku.journal.fi

Lectio Praecursoria: Performatiiviset jäljet. Teos ja tallenne esityslähtöisessä mediataiteessa

RIIKKA NIEMELÄ

Riikka Niemelän väitöstudiumin *Performatiiviset jäljet. Teos ja tallenne esityslähtöisessä mediataiteessa* (Turun yliopiston julkaisuja, 2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7581-5>) julkisessa tarkastustilaisuudessa esitetty lectio praecursoria.

Syksyllä 2018 Christiesin huutokaupassa New Yorkissa myytiin Edmond de Belamyn muotokuva, tekoälyn tekemä taideteos, ja uuden taidemuseo Amos Rexin vierustalle Helsinkiin ilmaantui loputon jono taiteilijaryhmä TeamLabin immersiiivisiin vuorovaikutteisiin installaatioihin museon nykytaiteen ja nykyteknologian rajoja pohtivassa avajaisnäyttelyssä. Helsingin Sanomien näyttelyarviossa TeamLabin teoskokonaisuutta luonnehdittiin muun muassa matkaksi huvipuistoon, joka oli ”täynnä vatsanpohjassa kutittelevaa iloa, yllätyksiä kulman takana, eksymistä peilisaliniin ja vuoristoradan jännitystä”. Kriitikon mukaan katsoja saattoi löytää itsensä keskeltä kieppuvaa pyörrettä, tai tunsu kelluvansa avaruuden tähtipölyssä.

Viisikymmentä vuotta aiemmin lehdissä luonnehdittiin hyvin samankaltaisella tavalla kolmea näyttelyä, joissa oli esillä mekaanisesti sähkömoottoreilla liikkuvia, äännekkäitä ja valoja heijastavia kineettisiä veistoksia. Kriitikot pohtivat tuolloinkin näyttelyissä kokemaansa kepeää tunnelmaa, värikästä tivoli-ilottelua, vilkkuvia, liikkuvia vehkeitä ja vempelitä ja avaruudellisia tuntuja. Mielipiteitä jakaneiden näyttelyiden teosten teollisten ja teknisten materiaalien koettiin yhtäällä pureutuvan ajan aineellisen kulttuurin ytimeen, toisaalta taas loukkaavan totuttuja taiteen arvoja, kuten taiteilijan yksilöllistä ilmaisua tai teoksen ainutkertaisuutta ja syvällistä sisältöä.

Tutkimuksellani olen halunnut korostaa taiteen nykyilmiöiden ymmärtämistä niitä edeltäneitä historiallisia kerroksia tarkastelemalla. Taiteen ja teknologian yhteinen historia – kokeilut uusilla ilmaisukeinoilla sekä uuden teknologian vaikutusten kriittinen tutkiminen – muodostaa nykytaiteen historiaan jo vuosikymmenien pituisen jatkumon. Väitöskirjassani analysoin, miten tämä vuorovaikutus on 1960-luvulta alkaen vaikuttanut käsityksiin taideteoksesta, taiteilijuudesta tai teoskokeuksesta.

Tapaustutkimuksissani taiteilijat työskentelevät televisio studiossa, käyvät kamppailua TV:n kuvavirrasta, taltioivat performanssiesityksiä videonauhoiksi, tanssivat koneiden kanssa, esiintyvät internetin virtuaalisilla näyttämöillä tai rakentavat teoksia, joissa myös katsojasta tai tilasta tulee osa valon, liikkeen ja äänen moniaistista tapahtumaa. Teoksissa muovautuivat samalla näkemykset elävän taideteoksen rajoista tai esityksen ja tallenteen suhteesta.

Kuva 1. Tanssija Annelise Frankfurt tanssii kuvanveistäjä François Baschet'n ja insinööri Bernard Baschet'n soivien veistosten säestyksellä poikkitaiteellisessa esityskokeilussa *Jag, du, han* (1965). Kuva: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Tarkastelemani teokset kertovat tekniikan lisääntyvästä otteesta arjessa, mutta muodostavat myös ajankuvia vaihtelevista yhteiskunnallisista keskusteluista. Teknisin ilmaisuvälinein on muun muassa kritisoitu taiteen autonomista asemaa, ja hahmoteltu sen sijaan mahdollisuuksia edistää taiteella yhteiskunnallista tai sosiaalista muutosta. 1960-luvulla visioitiin esimerkiksi helposti levitettävää tai

monistettavaa taidetta, joka television välittämänä tai vaikkapa tienristeyksissä liikennettä ohjaavina veistoksina olisi mahdollisimman laajan yleisön saavutettavissa. Seuraavalla vuosikymmenellä tartuttiin videoon vastarinnan välineenä, mahdollisuutena puuttua vastatelevision hengessä television viihteellisiksi tai kaupallisiksi koettuihin ohjelmasisältöihin.

Televisio, video ja internet ovat tarjonneet taiteilijoille myös välineitä horjuttaa taidemaailman valtahierarkioita: vaihtoehtoisia taiteen esityspaikkoja, uusia yleisöjä tai mahdollisuuksia vastustaa sukupuolittuneita rakenteita ja kuvastoja. Esimerkiksi video näyttäytyi monille taiteilijanaisille emansipatorisena, taiteen historian patriarkaaliseen painolastista vapaana itsemäärittelyn välineenä. Teknisen innovaation muutosvoimaan kohdistuvat odotukset konkretisoituivat myös varhaisessa verkkotaiteessa. World Wide Web mahdollisti globaalin vuorovaikutuksen taiteen totuttujen instituutioiden ulkopuolella. Tutkimuksessani eri vuosikymmenien taiteelliset kokeilut teknologialla näyttäytyvät taiteeseen itseensä kohdistuvina muutospyrkimyksinä sekä monin tavoin poliittisena toimintana.

Performanssi- ja kuvataiteen risteämiä

Taiteen ja teknologian yhteisestä historiasta olen rajannut tutkimuskohteekseni esitysten ja teknologian vuorovaikutuksen Suomessa. Tutkimukseni on kasvanut kiinnostuksesta vaikeasti kategorisoitaviin, usein marginaalisiin teoksiin, jotka uutta etsiessään ovat yhä uudelleen nostaneet kysymyksen siitä, mistä me oikeastaan puhumme, kun puhumme taideteoksesta?

Väitöskirjassani tarkastelen teoksia, joissa esitys, interventio tai teko välittää katsojan koettavaksi erilaisia jälkinä, kuten videoina, valokuvina, GPS-paikantimen piirtoina tai postauksina sosiaalisessa mediassa. Taidehistorian tutkijalle esityslähtöiset teokset muodostavat erityisen tutkimuskohteen: ne ankkuroituvat hetkellisiin ja katoaviin esityksiin, mutta jättävät jälkeensä kuva- tai media-taiteen historiaa.

Esitystutkimuksessa on jo pitkään käyty keskustelua esityksen ainutkertaisuuden problemaattisesta suhteesta tallentamiseen, välittämiseen tai toistoon. Tässä keskustelussa esitystallenne pelkistetään usein esityksen toissijaiseksi dokumentaatioksi. Tarkastelemissani teoksissa välittämisen tekniikka on pelkän dokumentoimisen sijaan kuitenkin erottamaton osa taideteoksen muotoa, sisältöä tai estetiikkaa. Esimerkiksi Eeva-Mari Haikalan 2000-luvun puolivälissä kaitafilmi-kameralla taltioimat lyhyet performanssiesitykset kietoutuvat olennaisella tavalla Super 8 -filmikelan ajalliseen keston ja vanhoja mykkäelokuvia muistuttavaan ilmeeseen. Taltioimisen medium lisää tällaisissa teoksissa esitykseen mediumiin itseensä kytkeytyviä mielikuvia, keskusteluja ja historiaa.

Esityksistä kameralle on käyty keskustelua myös tanssitaiteen historiassa. Suomessa tanssikriitikot pohtivat jo 1950-luvun lopussa ”nojatuolibalettien”, televisiossa lähetettävien koreografioiden, erityispiirteitä kuten liikkeen sovittamista pienempään tilaan, tanssijoiden asettamista yksinkertaista taustaa vasten tai kamerasuunnan kohdistamista tanssijaan oikeassa kulmassa. Pelkän taltioimisen sijaan tanssiteosten televisiosovituksiin rakennettiin visuaalisia vaikutelmia esimerkiksi himmennyksin, solarisoinnein tai päällekkäisin kuvin. Kuvattu esitys mukautui näin tallentamiskeinon aineellisuuteen.

Internet, esitysten uusimpana näyttämönä, on sysännyt esityksen, katsojan ja tallenteen käsitteet 1990-luvulta lähtien jälleen uuteen liikkeeseen. Varhaisen performanssitaiteen video- tai valokuvatallenteiden rinnalle on noussut uudenlaisia digitaalisia jälkiä, kuten twiittejä tai esiintyjän sijainnin tai liikkeen visualisoivaa dataa. Vuorovaikutteisessa sosiaalisessa mediassa esityksiä ei enää niinkään esitetä yleisölle, vaan ne rakentuvat kollektiivisesti. Käyttäjälähtöisesti muotoutuvassa sosiaalisessa mediassa taiteilijan ja katsojan hierarkkinen suhde säröilee. Samalla digitaaliset työkalut ja kannettavat mobiililaitteet ovat tarjonneet uusia dramaturgisia mahdollisuuksia ja mahdollistaneet myös fyysisen ja virtuaalisen rajojen ylittämisen.

Väitöskirjani tapaustutkimusten kokonaisuudella pyrin osoittamaan, ettei esitystapahtuman ainutkertaisuuden ja toiston suhdetta ole kaikissa tapauksissa mielekästä lähestyä dikotomisesti toinen toisensa ulossulkevin vaihtoehtoina. Tarkastelemalla esityslähtöisiä toteutuksia pidemmällä aikavälillä olen elävän esityksen ja tallenteen vastinparin sijaan pyrkinyt kirjoittamaan näkyviin erilaisia ja ajassa vaihdelleita tapoja ymmärtää niiden välinen suhde.

Katoavasta jälkeen jäävään

2000-luvun tutkimuksissa esityksen katoavuutta on ajateltu uudelleen pohtimalla, miten se jatkaa olemassaoloaan tallenteina tai jälkinä. Visuaalisten, tekstuaalisten tai kokemuksellisten jälkien on ehdotettu ulottavan esityksen otetta tuleviin kokemuksiin. Tekijän intention tai alkuperäisen esityksen sijaan väitöskirjani fokus onkin katsojassa, joka kokee, tietää tai tulkitsee menneen esityksen nykymomentista käsin.

Tutkimuksessani etsin fenomenologisesta filosofiasta välineitä hahmottaa tätä samanaikaista katoavuutta ja säilymistä, sekä kokemusta teoksista, jotka ovat esinemäisten ja selkeärajaisten sijaan moniosaisia, vailla täsmällistä paikkaa ja jatkuvasti ajassa muuntuvia. Saksalaisen Edmund Husserlin ja hänen käsityksiään eteenpäin työstäneen ranskalaisen Maurice Merleau-Pontyn kirjoitukset tietoisuudesta suuntautuvana tarjoavat yhden tavan tarkastella, miten mennyt esitys jäsentyy kokemuksessa teokseksi silloinkin, kun se kohdataan pelkästään

fragmentaarisisina jälkinä. Tanssiesitys tai performanssiteos eivät silloin ole yksiselitteisesti menneitä tapahtumia tallenteen ulkopuolella, vaan sen tuottamaa teoskokemusta. Esityslähtöiset teokset edellyttävät katsojan, jonka kokemuksessa ne saavat muotonsa.

Fenomenologian ohella lähestymistapaani ovat muovanneet kirjoitukset tallenteen tai arkiston performatiivisuudesta. Tällaisen ajattelutavan mukaisesti esitystallenteet eivät ole niinkään muuntumattomia ja passiivisia havainnon kohteita, vaan tuottavat teoskokemusta aktiivisesti yhä uusissa vastaanoton hetkissä. Tallenne ei säilö, todista tai välitä menetettyä historiallista tietoa, vaan pikemminkin aktivoi kokijan tuottamaan siihen oman suhteensa.

Kuva 2. Buto-tanssija Akeno Marikki Hakolan Kiasmassa reaaliajassa editoidussa verkkoteoksessa *Triad Net Dance* (1998). Kuva: Kroma Productions.

Esitystallenteen mieltämistapojen rinnalla kysymys jäljelle jäämisestä on ollut tutkimuksessani läsnä myös konkreettisen arkistotyön tasolla. Mielikuva teknologiasta miesten osaamisen ja toiminnan kohteena jättää varhaisen mediataiteen taiteilijanaiset helposti historiankirjoituksen katveisiin. Tutkimuksessani olenkin tuonut esille myös naisten pioneerityötä suomalaisen kokeellisen taiteen historiassa. Ajanhermolla olleena taiteellisena kokeiluna olen pitänyt esimerkiksi koreografi Riitta Vainion 1960-luvun tanssiteosten televisiototeutuksia ja taiteidenvälistä

yhteistyötä kuvataiteilijoiden, muusikoiden ja elokuvantekijöiden kanssa. Osana tutkimustani olen selvittänyt myös Länsi-Saksassa 1970-luvulla kouluttautuneen Mervi Buhl-Kytösalmen varhaista performanssi- ja videotaiteilijan uraa, joka edelsi videotaiteen alkuvaiheita Suomessa. Buhl-Kytösalmen työskentely ajoittui kansainvälisesti ensimmäisten videotaiteen sukupolvien joukkoon, ja oli myös osa taiteella tuolloin enenevässä määrin käytävää feminististä aikalaiskeskustelua.

Esityksissä toisto ei rajaudu niitä rekisteröiviin kuviin tai teksteihin. Väitöskirjassani analysoin myös elekieltä naisten kameralle esitetyissä performansseissa normatiivisia sukupuolittuneita rooleja horjuttavina feministisinä strategioina, kumouksellisena kehonliikkeenä. Lähtökohtanani on ollut kahden esitystutkijan, Diana Taylorin ja Rebecca Schneiderin, ajatukset myös ruumiista mediumina, joka tallentaa ja välittää kulttuurista muistia tai merkityksiä.

Hahmottelen esiintyjän ruumiillista ilmaisua teoksissa tapana haastaa ja varioida kulttuurisesti omaksuttuja, konventionaalisia käyttäytymistapoja. Perustan analyysilleni rakentavat Merleau-Pontyn ilmaisun käsitettä, ruumiin suuntautuvaa liikettä, kieltä ja eleitä käsittelevät kirjoitukset sekä ruumiinfenomenologian myöhemmät feministiset luennat. Tulkintani mukaan teoksissa käydään kehonkielillä kriittistä keskustelua naisen asemasta, stereotyyppisistä naiskuvista ja kauneuskäsityksistä kieltäytymällä mukautumasta ruumiillisen toiminnan kulttuurisesti säädeltyyn muottiin. Pelkän elävän ja välitetyn esityksen keskinäisen järjestyksen sijaan olenkin halunnut korostaa tärkeyttä tarkastella myös sitä, millaisia ruumiinkuvia esitystallenteet välittävät.

Jatkan väitöskirjallani suomalaisen nykyaiteen historiaan kohdistuvaa taidehistorian tutkimusta. Tutkimusaineistoni olen koonnut pääosin suomalaisista ja saksalaisista arkistoista ja täydentänyt sitä taiteilijahaastatteluin sekä perehtymällä aikalaiskirjoituksiin. Aineistotyö on kuljettanut tutkimustani monenlaisten, myös taiteidenvälisten, teosten tekotapojen ja taidetta koskevien keskustelujen pariin ja osoittanut samalla tarpeen tarkastella esityksen ja teknologian suhdetta pidemmällä aikavälillä. Tutkimustyöni tavoitteena on ollut rakentaa kuvaa esityslähtöisen mediataiteen historiasta Suomessa sekä ehdottaa tapoja, joilla se määrittäytyy aina uudelleen suhteessa eri vuosikymmeninä ajankohtaisiin teknologioihin. Niiden tarjoamin ilmaisukeinoin tarkastelemisani teoksissa on sekä keskusteltu tarpeesta uudistaa taidetta itseään että pyritty lisäämään kriittistä ajattelua ja ymmärrystä teknisten muutosprosessien kulttuurisista seurauksista.

23.5.2019

RUUKKU - Studies in Artistic Research. Julkaisija: Taideyliopisto, Aalto-yliopisto, Lapin Yliopisto. www.ruukku.journal.fi

Tämä puheenvuoro julkaistiin alun perin verkkosivumuotoisena. Tämä PDF on luotu vuonna 2026, ja siinä on alkuperäisestä poikkeava ulkoasu.

Tekijänoikeus ja lisenssi: Tekijänoikeus pysyy tekijällä. Julkaisija soveltaa numerosta 15 eteenpäin Creative Commons -lisenssilauseketta: Kaikki tämän kausijulkaisun sisältö, pois-sulkien yksittäiset logot, kuvat, ääni- ja videotiedostot ja muut taiteelliset tuotannot on lisen-soitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssin alle.